

Irena
Kraševac

Institut za povijest umjetnosti

Dragan Damjanović
*Saborni hram Preobraženja
Gospodnjeg i baština Srpske
pravoslavne crkvene općine
u Zagrebu*

Srpska pravoslavna crkva u
Hrvatskoj, Eparhija zagrebačko-
ljubljska, Crkvena opština Zagreb

Recenzenti:
Drago Roksanđić, Branko Čolović

Zagreb, 2020.
560 str.

ISBN 978-953-48794-0-5

foto: DPUH

Preobrazbe Preobraženjskog hrama i umjetnost kao zalog trajanju

Ediktom (patentom) o vjerskoj toleranciji među kršćanskim vjerama, car Josip II. (1741. – 1781.), izjednačio je sve kršćanske vjere u Habsburškoj Monarhiji po statusu s Katoličkom crkvom, omogućivši potpunu vjersku slobodu Protestantskoj i Pravoslavnoj crkvi dok su Židovi dobili građanska prava. Jačanje građanskog staleža i njegove migracije potaknute potragom za poslom, zabilježile su

prve grčke trgovce u Zagrebu krajem 18. stoljeća. Većina zagrebačkih pravoslavaca došla je iz jugoistočne Europe koja se u to vrijeme još nalazila pod osmanskom vlašću, a činili su je Srbi, Grci i Makedovlasi. Kako je pravoslavna zajednica rasla, ukazala se potreba za dostojnim mjestom bogoslužja što će se realizirati kupnjom dotrajale katoličke kapele sv. Margarete u tadašnjem

zagrebačkom *podgradu*, koja prerasta u hram Preobraženja Gospodnjega. Spomen na tu „preobrazbu” iz 1795. godine čuvaju današnji nazivi kratkih ulica koje iz Ilice vode prema pravoslavnoj crkvi na Trgu Petra Preradovića (*Cvjetnom placu*), Margaretska i Preobraženska.

Bogatu povijesnu i povijesnoumjetničku baštinu pravoslavne zajednice i crkve u Zagrebu istražio je Dragan Damjanović i objavio u reprezentativno opremljenoj knjizi koja na prvi pogled (prvo listanje!) impresionira gusto ispisanim stranicama i brojnošću slikovnih priloga.

Kako je crkva obnavljana i opremana tijekom 19. stoljeća, autor minuciozno rekonstruira tijek gradnje i nabave inventara kroz arhivske dokumente. Na temelju najstarijeg sačuvanog inventara zagrebačke parohijske crkve iz 1828. doznajemo podatke o postojanju prvog ikonostasa, od kojeg su sačuvane pojedinačne ikone ukomponirane u ikonostas varaždinske pravoslavne crkve kojoj je oprema zagrebačke crkve poklonjena i tako ostala sačuvana. Najveću vrijednost predstavlja gradnja nove crkve na mjestu stare kapele sv. Margarete, a pratimo je kroz dvije faze.

Prvi projekt, prema kojem je crkva dogotovljena 1867. godine, izradio je Franjo Klein. Imućni trgovci koji su činili vodstvo Pravoslavne općine, Mihajlo Utješenović, Anasatas i Andrija Popović, Gjurio Gavella i Naum Mallin (između ostalih) založili su se da se u gradnji i opremanju crkve angažiraju zagrebački obrtnici, a tek ono što nije bilo moguće proizvesti u Zagrebu nabavljalo se izvana, npr. (skupi) ukrasi od terakote iz tvornice Victora Brausewettera iz Wagrama kod Lebendorfa nedaleko Beča.

Franjo Klein pripada generaciji zagrebačkih arhitekata čija je produktivnost bila na vrhuncu tijekom 1860-ih i 1870-ih godina. Bečko školovanje i graditeljska praksa pridonijeli su širenju historicističkoga stila koji se odlikuje pluralizmom izvedaba, pa će tako zagrebačka pravoslavna crkva postati jedan od najvažnijih primjera romantičarskog bizantizirajućeg *Rundbogenstila* u hrvatskoj arhitekturi.

Drugu fazu gradnje/obnove potaknuo je potres koji je oštetio crkvu 1880. godine, ali i želja da se hram još bogatije ukrasi i opremi, ovaj put prema projektu Hermana Bolléa. Uz njega će se kao izvođači angažirati i kvalitetni obrtnici, Mesić (kovano željezo), Šeremet, Häcker, Budicki (stolarski radovi), Baumgarten (radovi u kamenu), koji će pridonijeti činjenici „da je Preobraženska crkva jedan

od prvih završenih *Gesamtkunstwerka* Hermana Bolléa i majstora zagrebačke Obrtne škole uopće” (Damjanović, 171). Prvi se put u knjizi detaljno objavljuju specifikacije radova i izvođača, potkrijepljene nacrtima i računima, pa tako doznajemo da su vitraji naručeni u Innsbrucku kod tvrtke Tiroler Glasmalerei und Mosaik-Anstalt Neuhauser i Jele&Comp. te da su izvedeni prema Bolléovim preciznim nacrtima. On je, također, razradio nacрте oslikavanja zidova koje je izveo Ivan Clausen, a koji nisu dočekali današnje vrijeme. Kvalitetne ikone gotovo nazarenskih tipologija blagih svetačkih likova izveo je Epaminondas Bučevski, akademski slikar iz Bukovine, koji se također pojavljuje uz Bolléove projekte. Obnova je zaključena postavljanjem nove kupole tornja, 1899. godine. Bollé će još jednom raditi na Preobraženskoj crkvi. Godine 1913./14. izradio je projekte preoblikovanja pročelja koji će rezultirati jednim od „najreprezentativnijih neobizantskih realizacija u arhitekturi Karlovačke mitropolije” (Damjanović, 259), koje će dodatno ukrasiti šaroliki stakleni mozaici iz Innsbrucka, a čiji se nacrti nalaze u arhivu tvrtke Tiroler Glasmalerei und Mosaik-Anstalt i prvi put objavljuju se u ovoj knjizi. Autor je crteža britanski slikar Bernhard Rice koji je izvodio brojne slične projekte diljem Monarhije. Uz detaljan opis i popis uključenih projektanata i majstora koji su radili na opremi crkve, Damjanović iščitava i precizan ikonografski sadržaj figurativnih dijelova (ikonostas, zidni oslici, mozaik), čime upotpunjuje poznavanje gradnje i opremanja ovog središnjeg pravoslavnog hrama u Zagrebu i Hrvatskoj.

Baština Srpske pravoslavne crkvene općine proteže se i izvan tog lokaliteta. Drugi značajni lokalitet svakako je groblje Mirogoj s pravoslavnom kapelom i grobnim spomenicima u arkadama, koje također dovodimo u vezu s „Bolléovom školom”. Manje je poznat podatak da je najveća zagrebačka gimnazija (i jedna od najvećih u Monarhiji!), tzv. Kršnjavijev Školski forum, imala i pravoslavnu kapelu s ikonostasom čije je slike izradio Ivan Tišov, a koji je prebačen u parohijsku crkvu u Bolfan kod Ludbrega.

Dio centra grada uz Ilicu, Margaretsku i Preobražensku ulicu, u Bogovićevoj i na Trgu Petra Preradovića, obilježit će i druge zgrade u vlasništvu Srpske pravoslavne crkvene općine, na kojima se također kao projektanti realiziranih i nerealiziranih projekata obnova i dogradnji, redaju znameniti arhitekti, Franjo Klein, Marin Pilar,

Amadeo Carnelutti, Stanko Kliska, Stjepan Podhorsky, Benedik i Baranyai, Marko Vidaković i Jovan Korka na gradnjama zgrade crkvene općine, škole i stambeno-poslovnih zgrada, skladno ukapajući modernizam uz historicističku arhitektonsku matricu.

Osim važnosti za poznavanje gradnje i opremanja crkve i cijelog pripadajućeg bloka, pa tako i detaljnog uvida u graditeljsku praksu zagrebačkog 19. i početka 20. stoljeća i njezinu današnju valorizaciju, knjiga donosi dragocjen prilog o kulturno-povijesnim okolnostima i obiteljskim sponama koje su činile temelj zagrebačke društvene elite važne za poznavanje cjelovite situacije. Prosperitet Zagreba u gospodarskom i kulturnom pogledu nezamisliv je bez prinosa obitelji Demeter, Mallin, Popović, Miletić, Nikolić, Gavella, Stanković, Jurković, Živković, Medaković i drugih, redom asimiliranih u ondašnji tipičan monarhijski *franzjozefinski* multietnički i multikonfesionalni grad isto takvih graditelja, obrtnika i umjetnika.